

स्नातकोत्तर नेपाली शिक्षा शोध प्रतिवेदनहरूमा एपिए शैली तथा सन्दर्भाङ्कन प्रयोग स्थिति

दिनेश घिमिरे

dinesghimire1@gmail.com

उपप्राध्यापक

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर

लेखसार

प्रस्तुत लेख शिक्षाशास्त्र सङ्काय त्रि.वि. अन्तर्गत नेपाली शिक्षा विषयमा स्नातकोत्तर तहका शोध प्रतिवेदनहरूमा शैली, सन्दर्भाङ्कन र सन्दर्भ ग्रन्थसूची प्रयोगसम्बन्धी अध्ययन गर्ने उद्देश्यले तयार पारिएको हो। शोध प्रतिवेदनहरूमा एपिए शैलीलाई आधार मानी उद्देश्यपरक किसिमले चुनिएका उपत्यका वरपरका पाँचओटा क्याम्पसका २५ ओटा शोध प्रतिवेदनहरूलाई नमुनालिएर गुणात्मक ढाँचा र वर्णनात्मक विधि अवलम्बन गरी क्षेत्रकार्य र पुस्तकालयीय अध्ययनबाट सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषणबाट निष्कर्षमा पुगिएको छ। यस अध्ययनबाट उक्त शोध प्रतिवेदनहरू एपिए शैलीमा आधारित रहे पनि त्यसको पूर्ण पालना हुन नसकेको, शोध प्रतिवेदन लेखनमा विभिन्न संस्थाहरूका बिच र अझ एउटै संस्थाका विभिन्न निकायहरूका बिचमा समेत एकरूपताको अभाव रहेको, निर्दिष्ट शैलीको सबैभन्दा कम अनुपालन शीर्षक रखाइ, सन्दर्भाङ्कन र शोधसार लेखनमा अनि सबैभन्दा बढी यसको छपाइमा भएको देखिएको छ। त्यस्तै शोध प्रतिवेदनहरूको विधि तथा प्रक्रिया अति छोटो, कतिपयमा त अपूर्ण रहेको अनि सम्बद्ध साहित्यको पुनरावलोकन पक्ष पनि अपूर्ण र कमजोर रहेको देखिन्छ। यसबाट शोध प्रतिवेदनहरूमा एकरूपता कायम गर्ने तर्फ शोधार्थी लगायत सम्बन्धित निकाय सबै सजग हुनुपर्ने देखिन्छ।

शब्दकुन्जी : शोध प्रतिवेदन, शैली, सन्दर्भाङ्कन, निर्देशिका, शोधसार।

विषय प्रवेश

शोध प्रतिवेदन प्रायः सम्बद्ध निकायद्वारा निर्दिष्ट ढाँचा र प्रक्रिया अपनाएर तयार पारिनु पर्ने अपेक्षा हुन्छ। विश्वका कतिपय विश्वविद्यालयहरूले शोध प्रतिवेदन लेखनका लागि आफ्नै ढाँचा विकास गरेका हुन्छन्। त कतिपयले प्रचलित ढाँचाको अनुसरण तथा त्यसलाई अनुकूलन गरी उपयोगमा ल्याउने गरेका हुन्छन्। त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा एपिए शैलीको प्रयोग हुँदै आएको छ; तसर्थ नेपाली विषयका शोध प्रतिवेदनहरूमा यही ढाँचाको उपयोग के कसरी भएको छ भन्ने प्रश्नको सेरोफेरोमा यो लेख प्रस्तुत गरिएको छ।

अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन शैलीहरू अङ्ग्रेजी भाषा र रोमन लिपिसँग मिल्ने गरी विकास गरिएको पाइए पनि नेपाली भाषामा पनि तिनलाई अनुकूलन गरी उपयोग गर्ने गरिएको पाइन्छ। यसै सन्दर्भमा शिक्षाशास्त्र सङ्कायबाट नेपाली भाषामा गराइने शोधकार्यहरूका लागि एपिए शैली अनुसारको ढाँचामा *स्नातकोत्तर तहको शोध प्रतिवेदन लेखन निर्देशिका (२०७६)* तयार पारी लागु गरिएको पाइन्छ। उक्त निर्देशिका प्रकाशित हुनुपूर्वका शोधहरूको विश्लेषणका हकमा भने एपिए शैलीलाई मात्र आधार मानी एपिए शैलीको छैठौँ संस्करण अनुसार प्रतिवेदनहरू तयार भएनभएको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ। नेपाली विषयका सन्दर्भमा यस प्रकृतिका अध्ययनहरूको अभाव रहेको अनि यी र यस्ता अध्ययनहरूले शोध प्रतिवेदन लेखनमा एकरूपताका लागि सहयोग पुऱ्याउने हुँदा यहाँ अध्ययनीय ठानिएको हो।

यस अध्ययनमा शिक्षाशास्त्र नेपाली शिक्षा विषयका शोध प्रतिवेदन लेखनका लागि अपेक्षित सुधारका उपायहरू समेत सुझाइएकाले शोध प्रतिवेदन लेखनका सन्दर्भमा यो अध्ययन उपयोगी रहने विश्वास गरिएको छ।

अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया

प्रस्तुत लेखमा नेपाली शिक्षा विषयका शोध प्रतिवेदनहरूको लेखन ढाँचाको वर्तमान स्थिति पहिचानका लागि गुणात्मक अध्ययन ढाँचा अवलम्बन गरिएको छ। त्यस्तै शोध प्रतिवेदनहरूमा एपिए म्यानुअल र शोध प्रतिवेदन लेखन निर्देशिका परिपालनको वास्तविकता पहिल्याई निष्कर्षमा पुग्नका लागि वर्णनात्मक विधि अपनाइएको छ। यस क्रममा क्षेत्रकार्यबाट शोध प्रतिवेदन सङ्कलनका साथै सैद्धान्तिक अध्ययन र विश्लेषण पुस्तकालय कार्यबाट सम्पन्न गरिएको छ। यस अध्ययनमा शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग; महेन्द्ररत्न क्याम्पस; काठमाडौँ शिक्षा क्याम्पस; सानोठिमी क्याम्पस र चैतन्य बहुमुखी क्याम्पस गरी काठमाडौँ उपत्यका वरपरका पाँचओटा क्याम्पसहरूबाट हरेकका पाँच पाँचओटा शोध प्रतिवेदन पर्ने गरी स्नातकोत्तर तहअन्तर्गत नेपाली शिक्षा विषयमा वि.सं. २०७५ र २०७६ भित्र सम्पन्न गरिएका जम्मा २५ ओटा शोध प्रतिवेदनहरूको उद्देश्यपरक नमुना चयन गरिएको छ। उक्त शोध प्रतिवेदनहरूको पूर्व, मध्य र अन्त्य भागका मुख्य मुख्य सूचनाहरू, टङ्कन, सन्दर्भाङ्कन, सन्दर्भ ग्रन्थसूची तथा तिनको भाषालाई अध्ययनीय आधार मानेर तथ्य सङ्कलन गरी तिनलाई एपिए शैली र शोध प्रतिवेदन लेखन निर्देशिकाको आधारमा तुलनीय रूपमा विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ।

सम्बद्ध साहित्यको पुनरावलोकन

प्रस्तुत लेखमा अमेरिकन साइकोलोजिकल एसोसिएसनले तयार पारेको *एपिए म्यानुअल* (सन् २०१०, छैठौँ संस्क.) मा उद्धरण, सन्दर्भाङ्कन, सन्दर्भ सूची आदिबारे पर्याप्त सूचनाहरू प्रस्तुत गरेको छ। प्रस्तुत लेखमा उक्त शैलीअनुसार शोध प्रतिवेदनहरूको विश्लेषण, मूल्याङ्कन गरिएकाले सन्दर्भ आएको स्थानमा पुष्टि गर्ने क्रममा नै एपिए शैलीका सन्दर्भहरू उल्लेख गरिएको छ।

स्नातकोत्तर शोध प्रतिवेदन लेखन निर्देशिका (२०७६, नेपाली) शिक्षाशास्त्र सङ्काय, त्रि. वि. बाट स्नातकोत्तर तहको शोध प्रतिवेदन तयारीका लागि निर्माण गरिएको हो। यसको ढाँचा एपिए शैलीमा आधारित रहेको छ। यसमा एपिए शैलीअनुसार व्यावहारिक नदेखिने अवस्थामा मात्र नेपाली भाषाका लागि फरक व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यसले नेपाली भाषामा छापिने शोध प्रतिवेदन १६ अक्षर आकारमा टङ्कन गर्ने, हरफ

हरफका बिचको अन्तर १.५ इन्च राख्न सकिनेआदि जस्ता एपिए ढाँचामा भन्दा भिन्न व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसअनुसार अनुच्छेद शीर्षक (तेस्रोदेखि पाचौँ तह) हरू राखेपछि सोही हरफबाट अनुच्छेद सुरु गर्दा एपिएमा विन्दु (.) चिह्न दिने गरेकोमा निर्देशिकाले निर्देशक चिह्न (:) दिनुपर्नेनिर्देश गरिएको छ ।

मोर्डन ल्याङ्ग्वेज एसोसिएसन (एमएलए) ले शोध प्रतिवेदनमा उद्धरण, सन्दर्भाङ्कन, सन्दर्भ सूची र टङ्कन सम्बन्धमा आफ्नै शैली प्रस्तुत गरेको छ । नेपाली भाषामा केही तथ्यहरू यसबाट पनि आधार मानिएको पाइन्छ । एपिए शैलीअनुसारको सन्दर्भाङ्कन गर्दा सात जनासम्म लेखकको थर उल्लेख गर्ने प्रचलन भद्दा देखिने महसुस गरी एमएलए अनुसार तिन जना वा सोभन्दा बढी लेखकको एउटै कृतिको सन्दर्भाङ्कन गर्दा पहिलो लेखकको थरपछि 'र अन्य' लेख्ने गरिन्छ । त्यस्तै सन्दर्भ सूचीमा लेखकको नाम राख्दा थर, त्यसपछि नाम पुरा लेख्ने प्रचलन नेपालीमा यसैबाट लिइएको देखिन्छ ।

हार्बड शैली एपिए शैलीको परिमार्जित रूप जस्तो देखिन्छ । यसबाट पनि शोध प्रतिवेदनको सन्दर्भाङ्कन, सन्दर्भ सूची तथा केही अन्य सन्दर्भमा आधार लिइएको पाइन्छ । यस शैलीअनुसार नेपाली भाषामा पनि उद्धरण भित्रको उद्धरणका लागि एकल उद्धरण दिने गरिन्छ । एउटै कृतिका चार वा सोभन्दा बढी लेखक भएमा 'र अन्य' लेख्ने प्रचलन पनि नेपालीसँग मिल्दोजुल्दो देखिन्छ । त्यस्तै नेपालीमा अप्रत्यक्ष स्रोत (दोस्रो स्रोत) बाट उद्धरण लिने तरिका पनि यससँग मिल्ने खालको देखिन्छ । जस्तै; अधिकारी र शर्मा (नितुरे र घिमिरे, २०७०, पृ. २ मा) 'अनुसन्धान भनेको व्यवस्थित रूपमा गरिने खोजीकार्य हो' भन्ने कुरामा सहमत देखिन्छन् । त्यस्तै अप्रकाशित सामग्री र कक्षा नोटहरूको सन्दर्भ दिँदा पनि हार्बड शैली अपनाउनु राम्रो हुने देखिन्छ । जस्तै; न्यौपाने, महेश्वर (२०६०) *भाषिक आगमन*, (व्याख्यान/कक्षा प्रस्तुति) शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, २० फाल्गुण । एपिए शैलीले प्रकाशन वर्षपछि विन्दु चिह्न दिने गरेकामा नेपालीमा प्रकाशन वर्षपछि विन्दु (periods) को सट्टा अल्पविराम चिह्न दिइन्छ ।

सिकागो शैली पनि उद्धरण, सन्दर्भाङ्कन र सन्दर्भ ग्रन्थसूचीसँग सम्बन्धित प्रसिद्ध शैली हो । यसअनुसार सन्दर्भ ग्रन्थसूची राख्दा प्रकाशन वर्ष लेखकपछि नदिई अन्त्यमा एमएलए शैली जस्तै गरेर दिइन्छ । त्यस्तै यसमा तीनभन्दा बढी लेखकको एउटै कृति भएमा पहिलो लेखकको थर लेखेपछि 'र अन्य' लेख्ने प्रचलन पाइन्छ ।

विभिन्न विश्वविद्यालय तथा संस्थाहरूले प्रकाशनसम्बन्धी आआफ्नै मान्यता विकास गरेका भए पनि प्रस्तुत लेख त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायका शोधपत्रहरूमा केन्द्रित रहेकाले यस सङ्कायले एपिए शैली र उक्त शैलीसँग निकट रहने गरी निर्देशिका समेत तयार पारिसकेको हुनाले यहाँ एपिए शैली (सन् २०१०) र उक्त सङ्कायको निर्देशिकालाई मात्र आधार मानेर शोध प्रतिवेदनहरूको चर्चा गरिएको छ; तथापि यहाँ उल्लेख गरिएका विभिन्न शैली र तिनका मान्यताहरूले नेपाली भाषामा अपनाइएका तरिकालाई सहयोग पुग्ने र लेखको विश्लेषण गर्दा सहयोग प्राप्त हुने भएकाले उपयोगी रहने महसुस गरिएको छ ।

अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार

अनुसन्धान कार्यमा ज्ञान निर्माण, तथ्य विश्लेषण तथा सत्यापन गर्न यसको सैद्धान्तिक आधारले अहम् भूमिका खेल्दछ। प्रस्तुत लेखशोध प्रतिवेदनहरूको शैली तथा संरचना पक्षमा केन्द्रित रहेको हुँदा यसको सैद्धान्तिक आधार सन्दर्भाङ्कन र सन्दर्भ सामग्रीमा अनुसन्धानात्मक लेखन शैली प्रयोग सम्बन्धी एपिए, एमएलए, हावर्ड शैली तथा त्रि.वि शिक्षाशास्त्र सङ्कायको निर्देशिका समेतको सहयोगमा विश्लेषण गर्ने आधार तय गरिएको छ। यस क्रममा उपर्युक्त मान्यता मध्येबाट नेपाली भाषा र नेपालीका शोध प्रतिवेदन लेखनको प्रयोगमा समेत अनुकूलित हुने गरी सैद्धान्तिक मापकहरू निर्माण गरेर तिनको आधारमा निष्कर्षमा पुग्ने काम भएको छ। व्याख्याका क्रममा उक्त मान्यताहरू उल्लेख गरी तिनैको आधारमा तथ्यहरूको विश्लेषण गरिएको छ।

परिणाम तथा छलफल

यो लेखमा नेपाली शिक्षा विषयका शोध प्रतिवेदनहरूका शीर्षक, समस्या कथन, उद्देश्य र अनुसन्धान प्रश्न, पूर्वकार्यको पुनरावलोकन, शोधसार, अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ, पृष्ठाङ्कन, तालिका र चित्र, शोधपत्रको संरचना, सन्दर्भाङ्कन, सन्दर्भ सूची आदिलाई आधार मानी तिनमा निर्दिष्ट शैली र निर्देशिका अनुसरणको स्थिति केलाउन खोजिएको छ :

शीर्षक : छनोटमा परेका शोध प्रतिवेदनहरूका शीर्षकहरू १२ शब्द वा सोभन्दा कम शब्दबाट बनेका देखिन्छन्, तर कुनै पनि शोध प्रतिवेदनमा एपिए शैलीअनुसार शीर्षकका तहहरू मिलाएर राखिएको भने देखिँदैन। ती सबैमा उपशीर्षकहरूका लागि क्रमाङ्क प्रदान गरिएको छ। त्यस्तै सबै उपशीर्षकहरू राखेपछि अर्को हरफबाट अनुच्छेद सुरु गरिएको छ। तीमध्ये कुनै शोध प्रतिवेदनमा शीर्षकका लागि क्रमाङ्क दिइएको त कुनैमा नदिइएको अनि कुनैमा ढाँचाको ख्यालै नगरी मिश्रित बनाइएको देखिन्छ। उपशीर्षकहरूमा कतै क्रमाङ्क दिइनु र कतै नदिइनु पनि निर्दिष्ट ढाँचाको परिपालन नभएको उदाहरण हो।

समस्या कथन, उद्देश्य र अनुसन्धान प्रश्न : अनुसन्धानमा समस्या कथन, उद्देश्य र अनुसन्धान प्रश्नहरू छुट्टाछुट्टै विषयवस्तु हुन्। समस्या कथनले अनुसन्धेय विषय वा शीर्षकका खोजमूलक पक्षहरूको जानकारी गराउँछ। यसमा आफ्नो अध्ययन किन र कसरी अनुसन्धानयुक्त छ भन्ने पुष्टि गरिन्छ। अनुसन्धानको उद्देश्यअन्तर्गत उक्त खोजमूलक पक्षहरूबाट अझ विशिष्टीकृत भई आफ्नो अध्ययन कुन कुन पक्षमा केन्द्रित अनियसमा कुन उपलब्धि हासिल गर्न खोजिएको छ भन्ने कुरा बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिन्छ। यस्ता उद्देश्यहरू खोज गर्न सकिने, स्पष्ट, मापनीय र निश्चित विधि तथा प्रक्रिया अवलम्बन गरी निष्कर्षमा पुग्न सकिने खालका हुनुपर्दछ।

अनुसन्धान प्रश्न चाहिँ उद्देश्यलाई अझ विशिष्ट पारी तिनको उत्तरको खोजीका लागि निर्माण गरिएका प्रश्नहरू हुन्। कतिपय परिमाणात्मक प्रकृतिका र उद्देश्यलाई अझ टुक्र्याएर विशिष्ट पार्न नसकिने खालका अनुसन्धानमा उद्देश्यकै विकल्पमा अनुसन्धान प्रश्नहरू मात्र राखिएका पनि पाइन्छन्, तसर्थ तिनको प्रत्यक्ष सम्बन्ध समस्या कथनसँग नभई बरु अनुसन्धानका उद्देश्यहरूसँग रहन्छ; तथापि यी तिन कुराहरू

अलग अलग तर एकअर्कासँग अन्तरसम्बन्धित भई अधि बढ्ने भएकाले अनुसन्धानमा पहिले समस्या कथन, त्यसपछि उद्देश्य अनि अनुसन्धान प्रश्न गरी क्रमशः राख्नु उपयुक्त हुन्छ ।

एपिए शैली र शोध प्रतिवेदन लेखन निर्देशिकाले समेत सोही कुरा निर्देश गरेको अवस्थामा शोध प्रतिवेदनहरूमा यस मान्यताको पालना भएको नदेखिनु नेपाली शिक्षा विषयको अनुसन्धान निर्दिष्ट मान्यताहरू ख्याल नगरी आफ्नै तरिकाले पुरानै शैलीमा अधि बढिरहेको हो कि भन्ने प्रतीत हुन्छ। अध्ययन गरिएका शोध प्रतिवेदनहरूमा समस्या कथन उपशीर्षकअन्तर्गत अनुच्छेदमा खोजमूलक पक्षको चर्चा गरिएको छ । त्यसपछि तिनै कुरालाई प्रश्नका रूपमा राखिएको छ । त्यसपछि तिनै प्रश्नलाई बुँदामा राखे भैं गरी उद्देश्यहरू निर्माण भएका देखिन्छन् । यसबाट समस्या कथन, उद्देश्य, अनुसन्धान प्रश्नका बिचको अन्तर तथा अन्तरसम्बन्धबारे शोधार्थीहरू प्रस्ट रहेको देखिँदैन । अनुसन्धानमा उद्देश्यपछि अनुसन्धान प्रश्न वा दुबैमध्ये कुनै एक राख्न सकिन्छ । एउटा उद्देश्यलाई २/३ ओटा प्रश्नसम्ममा विभाजन गरेर अनुसन्धान प्रश्न अझ प्रस्ट पार्न सकिन्छ । अनुसन्धान प्रश्नलाई पनि पहिले सामान्य र पछि तिनैलाई विशिष्ट प्रकारले विस्तार गर्न सकिन्छ । शोध प्रतिवेदनको अन्त्यमा हरेक उद्देश्य वा अनुसन्धान प्रश्नका उत्तरका रूपमा निष्कर्षहरूलाई मिलाएर उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

सम्बद्ध साहित्यको पुनरावलोकन : शोध प्रतिवेदनमा गरिएका पुनरावलोकनहरू मध्ये समूह (क) र (ग) का शोध प्रतिवेदनहरूमा अन्य समूहका तुलनामा उद्देश्य, विधि, निष्कर्ष आदिको समेत केही विस्तृत रूप दिने प्रयास पाइन्छ । समूह (ख) अन्तर्गत एउटा शोध प्रतिवेदनमा त्रुटिपूर्ण प्रयोगका रूपमा अध्याय एक र अध्याय दुईमा गरी दुई ठाउँमा पुनरावलोकन रहेकोसमेत देखिन्छ । यस्तो अवस्था शोधार्थी, निर्देशक र सम्बद्ध संस्था सबैको हेलचक्याईका कारण भएको अनुमान गर्न सकिन्छ । समूह (ङ) का अधिकांश शोध प्रतिवेदनहरूमा पूर्वकार्यको पुनरावलोकन गरिएका सामग्रीमा उद्देश्य, विधि, निष्कर्ष आदि उल्लेखमा एकरूपता पनि पाइँदैन । समूह (घ) का शोध प्रतिवेदनहरूमा पूर्वकार्यको पुनरावलोकन गर्दा शीर्षकलाई इटालिक्स गरेर दिइएको छ । त्यस्तै अरू समूहका शोध प्रतिवेदनमा पनि पूर्वकार्यको पुनरावलोकनमा एकरूपताको अभाव रहनु, कुनैमा पुनरावलोकन अति कम रहनु, कुनैमा असान्दर्भिक कार्यहरूको पनि पुनरावलोकन गरिनु जस्ता कमीकमजोरीहरूका साथै पुनरावलोकनको अन्त्यमा आफ्नो अध्ययनमा तिनको उपादेयताको कुनै चर्चा नगर्नु जस्ता कुराहरू एपिए शैली (सन् २०१०) र डिन कार्यालयको निर्देशिकासँग मेल खाने देखिँदैनन् । उक्त कुराहरूमा शोधार्थी, शोध निर्देशक, बाह्य परीक्षक र विभागीय प्रमुखहरूको समेत ध्यान नपुगेको देखिन्छ ।

शोधसार : अध्ययन गरिएका कुनै पनि समूहका शोध प्रतिवेदनहरूमा शोधसारको ढाँचामा एकरूपता पाइँदैन । ती एपिए शैलीअनुसार रहेका पनि देखिँदैनन् । समूह (क) का शोध प्रतिवेदनका शोधसारहरूचारपाँच अनुच्छेदसम्म विस्तारित छन् । ती सबै २५० देखि ५०० शब्दभित्रका छन् । समूह (ख) अन्तर्गत एउटा शोध प्रतिवेदनमा ६२५ शब्दसम्मको अनि समूह (ङ) को एउटा प्रतिवेदनको शोधसार ६ पृष्ठ र ११२१ शब्दमा रहेको छ । यस आधारमा हेर्दा शोधसार लेखनका बारेमा सम्बद्ध सबै पक्षमा अन्योलर अनेकरूपता देखिन्छ । शोधसार लेख्दा सकेसम्म एउटै अनुच्छेदमा अनि २५० शब्दसम्ममा पुरा गर्ने कुरामा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । यदि अनुच्छेद विभाजन गर्नुपर्दा पहिलो अनुच्छेदलाई ठाउँ नछोडी सुरु गर्ने र त्यसपछिको अनुच्छेद सुरु गर्दा ०.५ इन्च छोडेर सुरु गर्ने गर्नुपर्दछ । समग्रमा हेर्दा समूह (ग), (घ) र (ङ) का शोध प्रतिवेदनहरूको

शोधसार प्रस्तुतिमा अनेक रूपता बढी देखिन्छ। ती समूहका कुनैशोध प्रतिवेदनमा शोध शीर्षक, शोधार्थी, शोध निर्देशकको नाम, विभाग आदिलाई व्यक्तिगत विवरण तयार गरे भैं राखेर त्यसपछि शोध प्रक्रियामा उद्देश्य, विधि, नमुना, तथ्य सङ्कलन विश्लेषण उल्लेख गरेपछि निष्कर्षहरू बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ, भने कुनैमा शोध प्रक्रियाका कुराहरू उल्लेख गरेपछि निष्कर्षलाई बुँदागत रूपमा राखिएको छ। शोधसारका यी दुबै तरिकाले एपिए शैलीको उपयोग सचेतताको अभावलाई भल्काउँछन्।

अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ : समूह (क) देखि (ड) सम्मका सबै शोध प्रतिवेदनहरू एपिए शैलीले निर्देश गरेअनुसार नै प्रिती फन्टको १६ अक्षराकारमा टाइप भएका छन्। प्रायजसो शोध प्रतिवेदनमा आवरण पृष्ठका अक्षरहरू भने १८ देखि २० अक्षराकारका देखिएकाले तिनले एपिए शैली अनुसरण गरेको पाइँदैन। अनसार १६ फन्टमै राख्नु उपयुक्त हुन्छ। समूह (क) का शोध प्रतिवेदनका शीर्षक अलग्गै (प्रायः हिमालबी) फन्टमा रहे पनि अरू समूहका शोध प्रतिवेदनहरूमा शीर्षक पनि प्रिती फन्टमै गाढा गरेर राखिएको छ। समूह (घ) कोएउटा शोध प्रतिवेदनमा हरेक शीर्षकलाई पाठको भन्दा ठुलो (१८ फन्ट) अक्षराकारमा दिइएको छ; जुन *शोध प्रतिवेदन लेखन निर्देशिका (२०७६)* अनुसार १६ फन्टमै राख्नुपर्ने मान्यता अनुरूप छैन। त्यस्तै ठाउँ छोडाइका दृष्टिले सबै समूहका शोध प्रतिवेदनहरूमा हरफ हरफबिचको अन्तराल चाहिँ १.५ नै रहेको छ। सबै समूहकाशोध प्रतिवेदनहरूमा अध्याय, परिशिष्ट आदिको प्रारम्भ, नक्सा, पृष्ठको किनारा छोडाइ आदि पनि ढाँचा अनुकूल नै देखिन्छ। समूह (क) देखि (ड) सम्मका सबै शोध प्रतिवेदनहरूमा दायाँतर्फ जस्टिफिकेसन गरेर राखिएको छ, जुन एपिए शैलीअनुसार मिलेको पाइँदैन। त्यस्तै समूह (ख) का दुईओटाशोध प्रतिवेदनमा ०.५ इन्चको अन्तराल नछोडी अनुच्छेदहरू सुरु गरिएको देखिन्छ। यो कुरा एपिए शैली र शोध प्रतिवेदन लेखन निर्देशिका(२०७६) अनुसार मिलेको छैन। समग्रमा हेर्दा शोध प्रतिवेदनहरूको अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ यदाकदा बाहेक उपयुक्त नै देखिन्छ।

पृष्ठाङ्कन : समूह (क) र (ग) का केही शोध प्रतिवेदनहरूको अग्र भागमा पृष्ठ सङ्ख्या दिइएको छ, नत्र अरू समूहका शोध प्रतिवेदनहरूमा त्यसो गरिएको छैन। तिनमा अग्र भागमा पृष्ठ नराखी अध्याय एकबाट पृष्ठाङ्कन गरिएको छ। परिशिष्टको पृष्ठाङ्कन बारे समूह (क) का शोध प्रतिवेदनहरूमा परिशिष्टमा पृष्ठ सङ्ख्या दिइएको र नदिइएको दुबै अवस्था छ। त्यस्तै सन्दर्भ सूचीको पृष्ठाङ्कन गर्ने र नगर्ने सन्दर्भमा पनि एकरूपता पाइँदैन। अधिकांश शोध प्रतिवेदनहरूका सन्दर्भ सूचीमा मूल भागकै पृष्ठाङ्कनलाई निरन्तरता दिइएको छ, भने एकाध शोध प्रतिवेदनमा सन्दर्भ सूचीलाई पृष्ठाङ्कन गरिएको देखिँदैन। सन्दर्भ सूची शोध प्रतिवेदनको अनिवार्य अङ्ग भएकाले यसलाई मूल भागकै पृष्ठाङ्कनलाई निरन्तरता दिनु उपयुक्त देखिन्छ, यद्यपि यस सन्दर्भमा *शोध प्रतिवेदन लेखन निर्देशिका (२०७६)* भने मौन देखिन्छ। अध्ययन गरिएका शोध प्रतिवेदनहरूमध्ये न्यूनतम ३३ पृष्ठदेखि अधिकतम २१२ पृष्ठसम्मका रहेका छन्। यी दुबै सङ्ख्या सन्तुलित होइनन्। शोध प्रतिवेदनहरूमा पृष्ठ सङ्ख्या हरेक पुछ्यारमा केन्द्रीकृत गरेर दिइएको छ। यो प्रयोग एपिए शैली(सन् २०१०) सँग पनि मेल खाँदैन।

तालिका र चित्र : नेपाली विषयका शोध प्रतिवेदनहरूमा एपिए शैली (सन् २०१०) ले निर्देश गरेअनुसार तालिका र चित्रहरू नरहे पनि समूह (ग) का शोध प्रतिवेदनहरूमा सामान्य खालको तालिकामा क्रमाङ्क दिएर सूचनाहरू प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ। उक्त शोध प्रतिवेदनहरूमा तालिका एपिए शैली (सन् २०१०)

विपरीत शीर्षक केन्द्रीकृत गरी माथितर दिइएको छ। प्रायः शोध प्रतिवेदनमा तालिकाका स्रोत तल उल्लेख गरिएको छ। यो सन्दर्भाङ्कनका दृष्टिले उपयुक्त मान्न सकिन्छ।

शोध प्रतिवेदनको संरचना : अध्ययन गरिएका शोध प्रतिवेदनहरूमा सर्वाधिकार पृष्ठ छैन। त्यस बाहेक अरू पृष्ठहरू क्रमबद्ध रूपमा समावेश गरिएका छन्। एपिए शैली (सन् २०१०) अनुसार शोध प्रतिवेदनको आवरण पृष्ठमा क्रमशः शोध शीर्षक, शोध प्रयोजन, शोधार्थीको नाम र परीक्षा क्रमाङ्क, सम्बन्धित निकाय र अन्त्यमा साल उल्लेख गरिन्छ। सबै समूहका शोध प्रतिवेदनहरूमा शोधार्थीको नाम र परीक्षा क्रमाङ्क भन्दा पछाडि शोध प्रयोजन राखिएको छ। त्यस्तै आवरण पृष्ठको अन्त्यमा निकाय र साललाई दुई तहमा राख्नुपर्नेमा एकै ठाउँमा राख्नु पनि ढाँचा अनुरूप मिलेको पाइँदैन। अर्भ समूह (ग) का केही शोध प्रतिवेदनहरूमा प्रयोजनको लगत्तै साल उल्लेख गरिएको पनि देखिन्छ। अर्को; सर्वाधिकार पृष्ठपछि प्रतिबद्धता पत्र रहन्छ। यसमा आफ्नो अनुसन्धान कार्य मौलिक र अनुसन्धानको नीति नियमभित्र रही सम्पन्न गरेको स्पष्टोक्ति सहित शोधार्थीले हस्ताक्षर गर्नुपर्दछ। कुनै पनि समूहका शोध प्रतिवेदनहरूमा सर्वाधिकार पृष्ठ समावेश छैनन्। समूह (क) का शोध प्रतिवेदनहरूमा उपयुक्त तरिकाले प्रतिबद्धता पृष्ठ समावेश भए पनि अन्य समूहका शोध प्रतिवेदनहरूमा प्रतिबद्धता पृष्ठ समावेश भएका छैनन्। अध्ययन गरिएका शोध प्रतिवेदनहरूमा निर्देशकको सिफारिस, स्वीकृतिपत्र तथा कृतज्ञता ज्ञापन जस्ता स्तम्भहरू उपयुक्त तरिकाले राखिएका छन्। त्यस्तै शोध प्रतिवेदनहरूमा सङ्क्षेप सूची, विषय सूची, तालिका सूची तथा चित्र सूचीहरू समावेश भएका देखिन्छन्। शोध प्रतिवेदनहरूमा अध्याय विभाजनमा एकरूपता पाइन्छ। ती आवश्यकता अनुसार पाँचदेखि सात अध्यायसम्ममा विस्तारित देखिन्छन्।

यो लेखमा समेटिएका शोध प्रतिवेदनहरूलाई अध्ययन विधिका दृष्टिले हेर्दा ती निकै कमजोर देखिन्छन्। अधिकांश शोध प्रतिवेदनहरूमा अध्ययन विधि अति छोटो देखिन्छ। यो अलग्गै अध्यायमा चर्चा गर्नुपर्ने विषयवस्तु भए पनि जम्मा एकदुई पृष्ठमा रहनु र प्रस्ट पनि नहुनुले अध्ययनको व्यवस्थितता र निष्कर्षमा नै प्रश्न उठ्ने सम्भावना हुन्छ।

शोध प्रतिवेदनहरूको अध्याय चार (आवश्यकता अनुसार पाँच, छ समेत) मा परिणाम तथा छलफलबारे चर्चा गरिएको छ। अध्ययनको अन्तिम अध्यायमा निष्कर्ष, उपादेयता र उन्नयनका उपायहरू प्रस्तुत गर्नुपर्नेमा प्रायः शोध प्रतिवेदनहरूमा अध्ययनको उपादेयता रहेको देखिँदैन। त्यस्तै अध्याय दुईमा पूर्वकार्यको उपादेयता र अध्याय तिनमा नैतिक प्रश्नको सम्बोधन पनि गरिएको देखिँदैन।

शोध प्रतिवेदनहरूको अन्तिम भागमा सन्दर्भ सामग्री सूची तथा परिशिष्टहरू रहेका छन्। शोध प्रतिवेदनहरूको परिशिष्ट भागमा सहभागीहरूको सूची र मार्ग दर्शन, प्रश्नावली, कोरा तथ्यहरू, अन्तवार्ता आलेखन, सहमति पत्र आदि जस्ता सूचनाहरू राखिएका छन्। अन्य समूहका भन्दा (क) समूहका शोध प्रतिवेदनहरूमा यस्ता सामग्रीहरूको उपयुक्त व्यवस्थापन भएको देखिन्छ।

सन्दर्भाङ्कन : शोध प्रतिवेदनहरूमा एपिए शैली (सन् २०१०) अनुसार सन्दर्भ अङ्कन गर्न खोजिएको देखिन्छ; तसर्थ यहाँ शोध प्रतिवेदनहरूमा रहेका केही कमजोरीहरू मात्र उल्लेख गरिएको छ। एउटा शोध प्रतिवेदनमा लेखकहरूको क्रम मिलेको देखिँदैन। त्यस्तै सालपछि अल्पविराम दिएर पृ. लेखेपछि बल्ल पृष्ठ सङ्ख्या उल्लेख गर्नुपर्नेमा पृ. नलेखी पृष्ठ राखिएका उदाहरणहरू यत्रतत्र भेटिन्छन्। समूह (ड) को एउटा

शोध प्रतिवेदनमा सन्दर्भाङ्कन गर्दा (स्रोत : ढकाल २०६७/०६८.१३४) भन्ने उल्लेख छ, जसमा स्रोत भन्नु अनि पृ. नलेखी पृष्ठ दिनु उपयुक्त होइन। अधिकांश शोध प्रतिवेदनहरूमा जम्मा तिन चारदेखि आठ नौ स्थानसम्ममा मात्र सन्दर्भाङ्कन गरिएको देखिन्छ। यसले गर्दा शोधार्थीहरू आफ्ना विचार सप्रमाण पुस्त्याइँ गर्न अभ्यस्त भइसकेका छैनन् भन्न सकिने स्थिति सिर्जना हुन गएको छ। शोध प्रतिवेदनहरूमा ४० शब्दभन्दा लामा प्रत्यक्ष उद्धरणहरूको प्रयोग भने भएको देखिँदैन।

सन्दर्भ सूचीको प्रस्तुति

अध्ययन गरिएका शोध प्रतिवेदनहरूमा नेपाली भाषाका सामग्रीहरूको सन्दर्भ सूची मात्र समावेश गरिएको छ। तिनमा अन्य भाषाका सामग्रीहरू सन्दर्भमा परेका छैनन्। सन्दर्भ ग्रन्थहरूको सूची रखाइमा पनि एकरूपता पाइँदैन; कतै शोध प्रतिवेदनको शीर्षकलाई एकल उद्धरण चिह्नभित्र राखिएको छ भने कतै इटालिक्स गरिएको छ। त्यस्तै *अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोध प्रतिवेदन* भन्ने पदावलीलाई एपिए शैली (सन् २०१०) ले निर्देश गरेअनुसार कोष्ठक भित्र राख्नुपर्नेमा त्यसो गरिएको छैन। जस्तै; समूह (क) अन्तर्गतको एउटा शोध प्रतिवेदनमा अधिकारी, सावित्री (२०६९), *व्याकरण शिक्षण गर्दा अपनाइएका कार्यकलापहरूको अध्ययन*, (स्नातकोत्तर शिक्षा शोध प्रतिवेदन), शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग त्रि.वि., कीर्तिपुर हुनुपर्नेमा अधिकारी, सावित्री (२०६९), 'व्याकरण शिक्षण गर्दा अपनाइएका कार्यकलापहरूको अध्ययन' स्नातकोत्तर शोध प्रतिवेदन, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग त्रि.वि. कीर्तिपुर भएको छ। त्यस्तै समूह (ग) का शोध प्रतिवेदनहरूमा सन्दर्भ सूची राख्दा शीर्षकलाई बोल्ड गरेर राखिएको देखिन्छ। जस्तै; अधिकारी, हेमाङ्ग राज (२०७१), *समसामयिक नेपाली व्याकरण*, (पाचौँ संस्क.), काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार हुनुपर्नेमा अधिकारी, हेमाङ्ग राज (२०७१), *समसामयिक नेपाली व्याकरण*, (संस्करण पाचौँ संशोधित), काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार भएको छ, जसमा शीर्षक र संस्करणसम्बन्धी सूचना गाढा गरेर राखिएको छ। समूह (घ) को एउटा शोध प्रतिवेदनमा सन्दर्भ सूची राख्दा हरेकको दोस्रो हरफलाई ३/४ ट्याब (करिब ३/४ इन्च) पछाडिबाट सुरु गरिएको छ। यस्तो हुनुमा एपिए शैली (सन् २०१०) को राम्रो ज्ञान नभएर हुन सक्छ। त्यस्तै समूह (ङ) का शोध प्रतिवेदनहरूको सन्दर्भ सूचीमा ग्रन्थको शीर्षकलाई इटालिक्स गरिएको छैन। तिनको लेखनमा पनि एपिए शैलीको राम्रोसँग पालना भएको पाइँदैन। भन् एकभन्दा बढी लेखक भएका ग्रन्थसूचीमा त कुनैमा लेखकको थर मात्र राखिएको छ भने कुनैमा पहिलो लेखक थरपछि नाम, कुनैमा पहिलो लेखकको थरपछि नाम अनि दोस्रो लेखकको नामपछि थर राखिएको देखिन्छ। साथै ३/४ ओटा शोध प्रतिवेदनहरूका सूचीमा राखिएका सामग्रीको वर्णानुक्रम समेत भङ्ग भएको देखिन्छ। यसबाट शोधार्थी अन्योलमा रहेको र मूल्याङ्कन गर्ने निकाय पनि लापरवाह रहेको देखिन्छ।

अध्ययनको निष्कर्ष

छनोटमा परेका शोध प्रतिवेदनहरूको शीर्षक १२ भन्दा कम शब्दमा रहेकाले शीर्षकहरू शब्द सङ्ख्याका आधारमा उपयुक्त देखिन्छन्। शोध प्रतिवेदनहरूमा पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, चौथो शीर्षक र तिनको क्रममा एपिए शैलीको राम्रो उपयोग हुन सकेको देखिँदैन। शोध प्रतिवेदनमा किनारा छोडाइ, अध्याय, परिशिष्ट लगायतका प्राविधिक पक्षहरूको निर्माण एपिए शैलीले निर्देश गरेअनुसार मिलेको देखिन्छ। शोध प्रतिवेदनमा दायँतर्फ हरफ मिलान (जस्टिफिकेसन) गर्नु नपर्ने नियमको पनि शोध प्रतिवेदनहरूमा पालना गरिएको

छैन । सम्बद्ध साहित्यको पुनरावलोकन गर्दा उद्देश्य, विधि तथा निष्कर्षहरूको उल्लेखमा पनि एकरूपताको अभाव पाइन्छ ।

नेपाली शिक्षाका शोध प्रतिवेदनहरूमा समस्या कथन र अनुसन्धान प्रश्नलाई एउटै मानिएको रसमस्या कथनमा नै उद्देश्यलाई प्रश्नात्मक रूपमा राखिएको पाइन्छ । जुन एपिए शैली (सन् २०१०) अनुसार र अनुसन्धानको मर्मअनुसार देखिँदैन । शोध प्रतिवेदनहरूका सन्दर्भाङ्कनमा पनि एपिए शैली र शोध प्रतिवेदन लेखन निर्देशिका अनुसार मिलेको देखिँदैन ।

समग्रमा हाल नेपाली भाषाका शोध प्रतिवेदनहरूमा एपिए शैली (सन् २०१०) को पूर्ण रूपमा पालना हुन सकेको देखिँदैन । अध्ययन गरिएका शोध प्रतिवेदनहरूमा सन्दर्भाङ्कन सम्बन्धी एकरूपताको अभाव देखिन्छ । शोध प्रतिवेदनहरूलाई एपिए शैलीसँग तुलना गरेर हेर्दा सबैभन्दा कमजोर स्तरमा समूह (ख) का शोध प्रतिवेदनहरू रहेका देखिन्छन् । त्यसपछि केही माथि समूह (घ) र (ङ) का शोध प्रतिवेदनहरू रहेका देखिन्छन् भने समूह (ग) का शोध प्रतिवेदनहरू अलि स्तरीय र समूह (क) का शोध प्रतिवेदनहरू तुलनात्मक रूपमा राम्रा र स्तरीय रहेका देखिन्छन् । अधिकांश शोध प्रतिवेदनहरूको कमजोर पक्ष भनेको तिनको अध्ययन विधिसम्बन्धी अस्पष्टता नै रहेको देखिन्छ ।

समूह (क), (ख) र (ग) का तुलनामा समूह (घ) र (ङ) का शोधार्थीहरू सही सूचना र ढाँचाबारे सुसूचित हुन नसकेको पाइएकाले नेपालीका शोध प्रतिवेदन लेखनमा पुरानो प्रचलन अझैसम्म पनि कायम रहेको देखिन्छ । त्यस्तै यस अध्ययनबाट शोध प्रतिवेदन लेखनमा नीति निर्माण तहसँग निकट रहेका क्याम्पसहरूमा शोध प्रतिवेदन लेखनसम्बन्धी समसामयिक प्रचलनबारे जानकारी प्राप्त भएको भने अन्य क्याम्पसहरूमा जानकारीको समेत अभाव रहेको महसुस गरिएको छ; तथापि जानकारी प्राप्त भए पनि त्यसको उपयोगमा तदारुकता भने ती क्याम्पसका शोध प्रतिवेदनहरूमा पनि रहेको छैन ।

शोध प्रतिवेदन सुधारका उपाय

यस अध्ययनका निष्कर्षहरूका आधारमा शोध प्रतिवेदन लेखनलाई अझ व्यवस्थित र निर्दिष्ट शैलीअनुसार लेखनका लागि शिक्षाशास्त्र सङ्कायले एपिए शैली निर्दिष्ट गरेकाले उक्त शैली र सम्बन्धित ढिन् कार्यालयले गरेको निर्देशिकाको पूर्ण पालनामा ख्याल गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस क्रममा शीर्षकका तहहरू निर्दिष्ट ढाँचामा राख्नु आवश्यक छ । त्यस्तै एपिए शैलीअनुसार समस्या कथन, उद्देश्य र अनुसन्धान प्रश्नहरू क्रमशः अलग अलग मिलाएर राख्नुपर्ने हुन्छ । अध्ययन गरिएका शोध प्रतिवेदनहरूमा अध्ययन विधि तथा प्रक्रियाबारे स्पष्ट र सविस्तार चर्चा नपाइएको हुँदा भावी शोध प्रतिवेदनहरूमा यसको विशेष ख्याल गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यस्तैसमस्या कथन, अनुसन्धान प्रश्न, पृष्ठ सङ्ख्या, सर्वाधिकार पृष्ठ, सन्दर्भाङ्कन र सन्दर्भ सूची जस्ता स्तम्भहरूको लेखन र व्यवस्थापनमा शोधार्थीहरू अलमलिएको पाइएकाले सम्बन्धित विभाग वा निकायहरूले यसतर्फ पनि ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

शोधसार पाँचछ, पृष्ठसम्म विस्तारित रहेको पाइएकाले त्यसो नगरी एउटै अनुच्छेद र सकेसम्म २५० शब्दमा समेट्नु उपयुक्त देखिन्छ । त्यस्तै अधिकांश शोध प्रतिवेदनहरूमा सम्बद्ध साहित्य पुनरावलोकनको उपादेयता, नैतिक प्रश्न र अन्त्यमा अध्ययनको उपादेयता जस्ता उपशीर्षकहरूमा चर्चा नगरिएकोले यसतर्फ शोध निर्देशक तथा मूल्याङ्कन समितिको ध्यान जानु जरुरी देखिएको छ । शोध प्रतिवेदनको

मूल भागमा पृष्ठसङ्ख्या राख्दा पृष्ठको पुछारमा दिइएको छ । यो तरिका निर्धारित ढाँचा अनुसार नमिले भएकाले पृष्ठको सिरानमा दायार्तर्फ राख्नुपर्ने देखिन्छ । शोध प्रतिवेदन लेखनका बारेमा शोधार्थी, प्राध्यापक तथा सम्बन्धित विभाग समेत अन्योलमा रहेको देखिएकाले सन्दर्भमा सबैले एपिए शैलीको अध्ययन अनि डिन कार्यालयको शोध प्रतिवेदन लेखन निर्देशिकाको राम्रो जानकारी राख्नुका साथै त्यसको पूर्ण पालना गरेमा मात्र स्नातकोत्तर तहका शोध प्रतिवेदनहरूमा एकरूपता ल्याउन सकिने देखिन्छ । उपत्यका वरपरका क्याम्पसहरूमा त शोध प्रतिवेदन लेखनसम्बन्धी यति धेरै विविधता पाइन्छ भने पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्मका क्याम्पसहरूमा भन् कति अन्योल रहेको होला भनेर सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । यसका लागि सम्बन्धित डिन कार्यालय, विषय समिति तथा सम्बन्धित क्याम्पसले समेत समय समयमा शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूका लागि छलफल, गोष्ठी अनि अभिमुखीकरण कार्यक्रमहरूको आयोजना गरी एकरूपताका लागि पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । शोध प्रतिवेदन लेखनमा यस्तो विभिन्नता, अन्योल साथै निर्दिष्ट शैलीको बेवास्ता पाइँदा शोध प्रतिवेदन लेखनसँग सम्बन्धित स्नातकोत्तर तहमा पढाइ हुने भाषिक अनुसन्धान विधिको शिक्षण प्रभावकारी बनाउने तर्फ पनि ध्यान दिनुपर्ने महसुस भएको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

घिमिरे, दिनेश र निउरे, ध्रुव प्रसाद (२०७०), *भाषिक अनुसन्धान विधि*, काठमाडौँ : सनसाइन पब्लिकेसन ।
डिनको कार्यालय (२०७६) *स्नातकोत्तर तहको शोध प्रतिवेदन लेखन निर्देशिका (अप्रकाशित)*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६३), *प्रकाशन सम्पादन शैली*, २०६३, भक्तपुर : स्वयम् ।

बन्धु, चूडामणि (२०६५), *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन*, काठमाडौँ : रत्नपुस्तक भण्डार ।

अमेरिकन=American Psychological Association. (2010). *Publication Manual of APA*, (6th ed.). Washington D.C.: Author.

साइटिड / *Citing & Referencing: Harvard Style* (2016). Imperial College London.

डिनको कार्यालय/Dean office (2020). *Guideline for writing thesis at M.Ed. Level*. Faculty of Education, Tribhuvan University, Kirtipur.

मोर्डन / Modern Language Association (MLA). (2016). *MLA Handbook*. New York: MLA.